

Б. Д. МИХАЙЛОВ

КАМ'ЯНА МОГИЛА
STONE TOMB
КАМІЕННА МОГІЛА

ВИДАВНИЦТВО «ПРОМІНЬ»
ДНІПРОПЕТРОВСЬК 1976

НЕОЗОРИИ ПРИАЗОВСЬКИЙ степ... Тут, поблизу траси Москва—Сімферополь, за 18 кілометрів на північ від Мелітополя, розкинувся кам'яний горб з нагромаджених брил. У народі його прозвали Кам'яною могилою.

Звітрені мільйонами років, оброслі зеленим лишайником, ці брили, різноманітні за формою та фантастичні за обрисами, справляють враження мовчазної величавості.

Чимало легенд складено про це чудо природи. Ось одна з них.

Завинив чимось богатир Богур перед аллахом, і той покарав богатиря: «примусив вирвати руки з ближнього гірського кряжа камені і скласти з них на березі Молочної такої височини гору, з якої в усі боки було б видно степ. Виконуючи веління аллаха, Богур виривав з кряжа величезні брили каменю, переносив їх на собі і складав одна на одну на вказане аллахом місце; для скорішого виконання роботи він вдавався до хитрощів: нещільно вкладав камені. Коли більш ніж наполовину роботу було зроблено, Богур, втягуючи брилу, необережно оступився і провалився у навмисно залишені ним між каменями щілини, зав'язнув там і помер голодною смертю. Така

кара спіткала його за спробу обдурити аллаха. Після цього аллах велів вітрові засипати піском всі щілини між камінням і тим закрити тіло богатиря Богура, кістки якого і понині защемлені між камінням; місце ж те стало зватись Камінь-горою»¹.

Кам'яна могила — унікальна пам'ятка в геологічному і історичному плані. Історія утворення її дуже проста: це залишок пісковика сарматського ярусу третинної епохи, який в первинному стані являв собою залишок мілини моря.

У період танення льодовика, межа якого досягла району сучасного Дніпропетровська, «велика вода», стікаючи до півдня, виміла великий кам'яний острів, який внаслідок поглиблення русла річки Молочної виявився на поверхні. Під впливом розмивання і вивітрювання первинний щит пісковика розколовся. Уламки сповзали по піску, утворюючи своєрідний кам'яний горб, печери і гроти.

Зараз висота Кам'яної могили досягає 12 метрів, а на площі близько трьох гектарів налічується понад три тисячі плит.

Перші відомості про Кам'яну могилу з'явилися наприкінці XIX сторіччя, коли відомий археолог М. І. Веселовський, на чію долю припали сенсаційні відкриття скіфських старожитностей, випадково побував на Кам'яній могилі і опублікував у «Звітах археологічної комісії» свої враження від малюнків первісних людей, які він побачив у печерах і гротах дивовижного витвору природи.

Тільки за радянського часу стали можливими дослідження наскальних малюнків у приазовському степу. Починаючи з 1932 року тут працювали наукові співробітники Мелітопольського краєзнавчого музею, пізніше — Азово-Чорноморська археологічна експедиція АН УРСР під керівництвом О. М. Бадера, в різні роки тут вели пошук відомі радянські археологи В. М. Даниленко, М. Я. Рудинський, В. М. Гладилін. На стелях печер і гротів було виявлено багато наскальних зображень, чудових за своїм виконанням, глибоко реалістичних, які дають уяву про господарство

¹ Дзякович П. К. История Мелитополя. Мелитополь, 1898, с. 26—27.

первісних жителів Приазов'я, про їхню духовну культуру та життя.

Тут на стелях перехрещуються малюнки різних історичних епох: епіпалеолітичної (мезоліт), неолітичної, мідно-бронзової і навіть середньовічного часу. На фоні лінійно-геометричних композицій розташовані зображення свійських і диких тварин, напівреалістичні малюнки людини, окремі відбитки рук і ступнів. Ці зображення наносились на поверхні пісковика не фарбами, як, наприклад, у Франції і Південній Африці або у Гекамських горах на Кавказі, а протирались шматком твердого каменя.

Стародавні люди були беззахисні перед стихіями природи, вони не могли пояснити багатьох явищ: громовицю, дощ, вогонь, смерть і тому наділяли їх надзвичайними силами. За віруваннями первісних людей, обряди, здійснювані за допомогою місцевих чаклунів перед зображеннями тварин, сприяли, наприклад, вдалому полюванню.

Великий кам'яний горб у степу вабив людей, як явище незвичайне і фантастичне. В їх свідомості, мабуть, виникало питання: звідки у випаленій сонцем пустелі кам'яний горб? Ось чому вони обожнювали цей горб і зробили його культовим місцем. Саме сюди, в печери і гроти цього кам'яного нагромадження, приходили в ті далекі часи стародавні люди відправляти перед полюванням свої обряди...

Однак давайте пройдемося по печерам і гротам цієї пам'ятки первісного мистецтва, по цьому своєрідному підземному «єрмітажу» Північного Приазов'я.

З північно-західного боку Кам'яної могили знаходиться так званий грот «мамонта» (плита № 9). Усередині його добре видно, що стеля дуже задимлена від ритуальних вогнищ стародавніх людей. У півтемряві вимальовуються фігури тварин, вибиті на стелі у техніці контурного начерку і протирання (пробивання?) по всій площі. Раніше у центрі гроту вимальовувалось стилізоване зображення мамонта, яке зараз зберігається в Інституті археології АН УРСР. Це зображення, як вважають В. М. Даниленко і О. М. Бадер, відтворює мамонта, якому понад 15 тисяч років. Тоді вже могутня тварина вимерла, але її образ залишився жити

у легендах. Тому він був предметом поклоніння первісних жителів південного степу.

А тепер звернемо увагу на стелю, де зображено чотири рогатих бики. Тварини повернулися головами у різні боки. Не виключено, що тут слід бачити указання на вже відомі людині частини світу. Здогадок багато, але остаточної відповіді досі немає. Можна з певністю сказати, що грот був присвячений культові бика у раньонеолітичну епоху. Адже ця тварина після приручення несла людям усі блага: їжу, одяг, домівку тощо.

У південно-східному кутку грота «мамонта» видно вертикальну плиту. Її композиція відображує первісну магію. Люди відтворили зображення тварин, загнаних у загорожу. Тут ми бачимо глибоку спостережливість, знання звичок і анатомічної будови тварин. Зображення відносяться до VI тисячоліття до нової ери.

Наступною епохою, тобто розвиненим неолітом, датуються зображення мисливсько-риболовецької тематики в гроті «собаки». До цього ж часу відносяться зображення риголовецьких сіток, човнів, собаки з піднятим хвостом, сцени полювання. Прадавній художник зобразив середовище, в якому він жив. Крім того, в кам'яномогильських малюнках заховані сюжети багатьох невідомих нам міфів і легенд.

Особливе місце в житті людей займало приручення коня. Його зображення є на так званих «кінських плитах», де ми бачимо коней, колісниці, знаки сонця, огорожі тощо. Коні намальовані у бігу з витягнутою головою, з поворотом тіла в несподіваному ракурсі. Художник талановито, кількома лініями передає динамічний стрімкий рух тварини.

У гротах № 25—27 зображення коней вільно розкидані. На плитах під ними навіть не проведена символічна лінія землі, а це свідчить про релігійне поклоніння швидконогій тварині. Древні люди пов'язували коня з космічними уявленнями. В цьому зв'язку пізніше давньогрецький «батько історії» Геродот повідомляв, що массагети (племени кочовиків, які жили за Волгою) поклонялися богу сонця — Гелію — і приносили в жертву йому коней: найшвидшому з богів — найшвидша тварина. Астральний зміст цього зображення підтверджується також малюнком на плиті № 27, де від-

творено крилату колісницю. Ці малюнки відносяться до епохи енеоліту, тобто середини IV тисячоліття до нової ери.

На схід від «кінських плит» розташована група плит із зображенням десятків людських стоп (плити 34 а, 44 а). Правда, стопа в сандалії є і на плиті № 28, яка до деякої міри пов'язує групу названих плит. Однак тут вони у більшій кількості. На одній із плит налічується близько 50 зображень. Вони мають численні аналогії в первісному мистецтві усього світу. Згідно з уявленнями первісної людини — це сліди божества, яке крокує у всесвіт.

Ці вірування пов'язані з уявленнями людей про весняно-польові роботи, з думками про воскресіння природи з участю сонячного божества. Але є зображення і стоп тваринні, що нагадує ведмеда. Можливо, це образ антипода світлому сонячному божеству, яке усоблює темряву, світ мертвих і скорботи.

Поклоніння стопам людини відоме і в іншому розумінні. Так, скіфи, як повідомляє Геродот, показували мандрівникам єдину варту уваги пам'ятку: коло ріки Тіраса (Дністер) відбиток ступні Геракла, схожий на слід людської ноги. А Геракл в уявленні скіфів був їхнім прародителем.

У південно-західній частині горба на плиті № 49 серед зображень людських стоп вигравірована дволезова сокира, яка, символізуючи небо, зближається з рогатою людською фігурою на плиті № 23 і тим самим пов'язується з астральними уявленнями стародавніх людей. Ці малюнки датуються II тисячоліттям до нової ери.

Окрему групу малюнків являють собою зображення на плитах № 36 і 37. Тут фігури биків передані у верхній проекції. Разом із биками зображено, мабуть, сонце. Це свідчить про наявність землеробського культу. Перекриття ж всієї композиції «великим хрестом», за думкою В. М. Даниленка, символізує «астральний напрям руху». На другій половині плити № 37 зображені вже бики, які тягнуть волокушу або сани. Зліва — зображення великого змія, що символізує у стародавніх людей божество потойбічного світу, а можливо, це своєрідний шляховказівний символ до зорі-тьми. Датуються ці малюнки, як довів В. М. Гладилін, епохою бронзи, тобто першою половиною II тисячоліття до нової ери.

На цьому, власне, можна було б закінчити опис комплексів зображень Кам'яної могили, які проіснували тисячоліття, аж раптом у десятках випадків ми спостерігаємо сліди перехрещення чудових прадавніх малюнків: це сліди роботи релігійних фанатиків, близьких до наших часів. Своєрідне гасіння нібито магичної сили попередніх малюнків, мабуть, пов'язане з боротьбою язичеської і ранньохристиянської релігії у Північному Причорномор'ї. Ось чому в печерах і гротах накреслені монограми Христа, хрести тощо.

Підніміться на кам'яний горб, і ви побачите на замшілих плитах добре відшліфовані площини. Це — полісуари. На цих каменях наші предки шліфували кам'яні знаряддя праці. Датуються полісуари енеолітом, тобто IV—III тисячоліттями до нової ери.

Біля підосви кам'яного горба древні каменотеси створювали антропоморфні стели (людиноподібні скульптури), відтворюючи в них образи богів і вождів племені. Одну з них, матеріалом для якої став кам'яномогильський пісковик, знайдено у 1974 році в енеолітичному похованні поблизу Мелітополя, у селі Костянтинівці. Кам'яна могила приваблювала кочовиків і в пізніший час. У гроті № 25 і кількох інших місцях є зображення коня і вершників, що відносяться до середньовіччя.

Кам'яна могила в приазовському степу у стародавній час займала значне місце в духовній культурі людей. М. Я. Рудинський у цьому зв'язку писав: «...петрогліфічний комплекс Кам'яної могили в якійсь своїй частині є одним з проявів того світогляду, який складався в межах широкого культурно-історичного пояса, що простягся через Старий Світ між Індією і європейським узбережжям Атлантики»¹.

Розпорядженням Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1954 року Кам'яну могилу оголошено заповідною зоною АН УРСР. На схилі Червоної Гори, поруч з могилою, розташовано філіал Мелітопольського краєзнавчого музею.

В експозиції музею подані численні оригінали і копії малюнків з печер і гротів Кам'яної могили, а також предмети матеріальної культури, знайдені археологічними експедиціями, які розповідають про стародавню історію нашого краю.

Музей працює з 10 до 18 години.

Вихідний — понеділок.

Іхати до музею автобусами: Мелітополь — селище Мирне до кінцевої зупинки; Мелітополь — Новолипиівка до зупинки Сільрада.

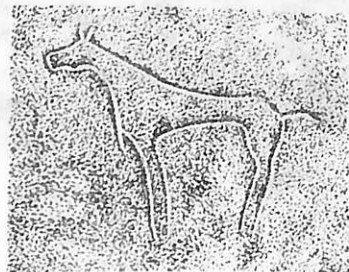
¹ Рудинський М. Я. Кам'яна могила. К., 1961, с. 140.

THE VAST NEAR-AZOV STEPPE... Here on the highway Moscow — Simferopol, 18 kilometers to the north of the city of Melitopol, a stone hill of piled up boulders is scattered. The people have named it Stone Tomb.

Weather-beaten for millions of years, overgrown with green lichen, these boulders, different in form and fantastic in their outlines, produce the impression of silent stateliness.

Many legends have been devised about this wonder of nature. Here is one of them.

The hero Bogur committed an offence against Allah, and the latter punished the hero by making him «dig out boulders from the nearby mountain-ridge by hand and pile them into such a high mountain on the bank of the Molochnaya River that the steppe could be seen from all sides. Executing Allah's will, Bogur wrested out huge boulders from the ridge, carried them and piled one upon the other in the place indicated by Allah: to fulfill this work quicker he resorted to cunning by piling them loosely. When the work was more than half done, Bogur, when dragging up the boulders, accidentally stumbled and fell through a crack deliberately left by him bet-

ween the rocks, stuck there and starved to death. Such a punishment befell him for wanting to deceive Allah! After that Allah told the winds to fill up all the cracks between the rocks with sand to cover the body of the hero Bogur whose bones are still jammed at present between the rocks. This place was named Stone-Mountain.¹

Stone Tomb is a unique relic from the geological and historical point of view. The history of its formation is very simple. It is the remains of sandstone from the Sarmatian stage of the Tertiary epoch which in its primary condition was the remains of a shallow sea.

During the melting in the ice-age, the border of which reached the area of modern Dniepropetrovsk, «the big water» flowed to the south, washing out a large stone island which, as a result of deepening the main course of the Molochnaya River, happened to be on the top. Under the influence of washing out and erosion, the primary shield of sandstone cleaved. The rock waste slid along the sand, forming a peculiar stone hill, and also caves and grottoes.

At present Stone Tomb is 12 metres high, and there are more than three thousand slabs on the area of about three hectares.

The first information about Stone Tomb appeared at the end of the XIX century, when N. I. Veselovsky, the well-known archeologist and discoverer of the sensational Scythian Antiquities, happened to visit Stone Tomb and publish in «Reports of the Archeological Commission» his impressions about the drawings by primitive man, which he had seen in the caves and grottoes of the marvellous creations of nature.

Only during Soviet time did it become possible to study the drawings on the rocks in the Near-Azov steppes. Beginning from 1932 some scientific associates of the Melitopol Museum of Regional Studies, later on the Azovo-Black Sea archeological expedition of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. under the guidance of O. N. Bader worked here, at different times the well-known Soviet archeologists V. N. Danilenko, M. Ya. Rudinsky, V. N. Gladilin carried on

¹ Dzyakovitch P. K. The History of the City of Melitopol, Melitopol, 1898, pp. 26—27.

investigations. Many images on the rocks have been observed on the ceilings of the caves and grottoes. They are remarkably drawn, profoundly realistic which give an idea about the economy of the primitive inhabitants of the Near-Azov area, about their spiritual culture and life.

Here on the ceilings you can observe a crossing of drawings from different historical epochs: Epipaleolithic (Mezolithic), Neolithic, Copper-Bronze and even the Middle Ages. There are images of domestic and wild animals, semi-realistic images of man, individual imprints of hands and feet arranged on the background of linear-geometrical compositions. These figures were not drawn on the surface of the sandstone with paint as in France and Northern Africa, or the Gekamsky Mountains in the Caucasus, but they were rubbed in with a piece of hard stone.

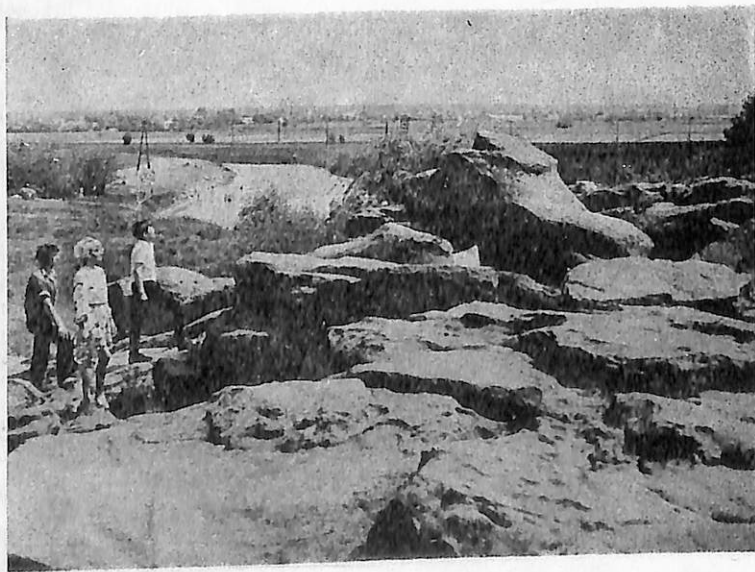
Ancient people were defenceless against the elements of nature. They could not comprehend many phenomena, thunderstorms, rain, fire and death, therefore they considered them to be super-natural forces. According to the beliefs of primitive man, the rites performed by the local sorcerers before the images of animals promoted hunting.

The big stone hill in the steppe attracted people as a singular and fantastic phenomenon. In their minds the question probably arose: how did this stone hill appear in this sun-scorched desert? That is why they idolized this hill and made it their worshipping place. It was here in the caves and grottoes that the primitive people came to perform their rites before hunting.

Let us go through the caves and grottoes of this relic of primitive art, through this peculiar underground «Hermitage» of the Northern Near-Azov area.

From the north-western side of Stone Tomb there is the so-called «Mammoth» grotto (slab 9). Inside it you can distinctly see that the ceiling is heavily sooted due to the ritual fires of the ancient people. Among the semi-darkness the figures of animals chiselled out on the ceiling in the style of contour drawing and rubbing or piercing stand out on the whole surface. True, a stylized image of a mammoth, which is at present in the institute of archeology at the Ac. of Sc. of the Uk.S.S.R., stood out in the centre of the grotto before. This

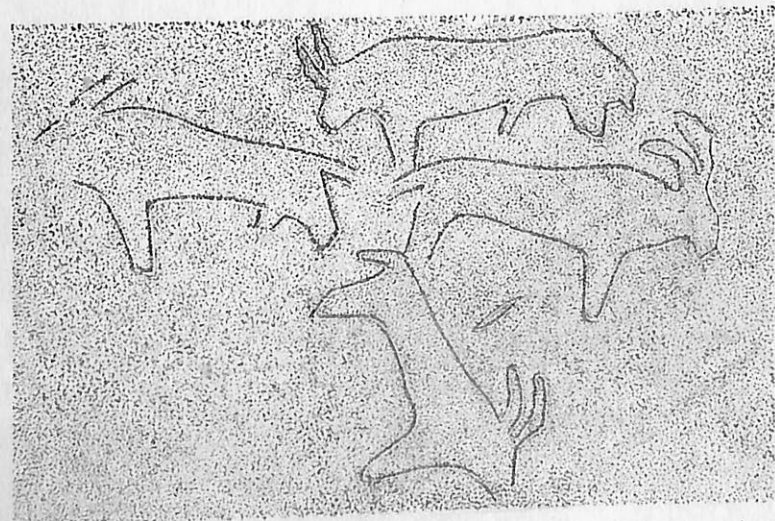
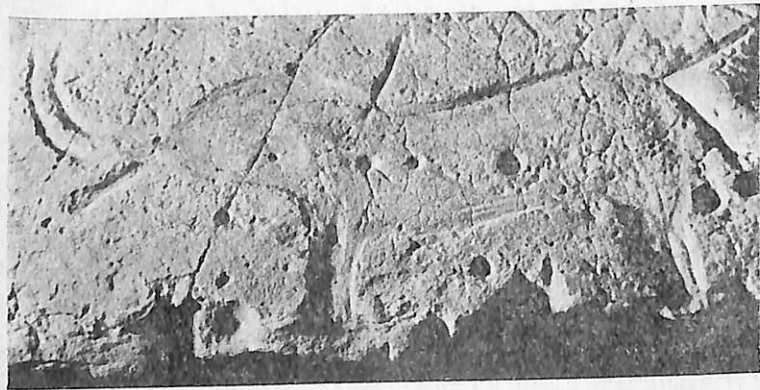
Цим кам'яним брилам — близько 14 мільйонів років.
These stone boulders are about 14 million years old.
Te kamienne bryły istnieją już blisko 14 milionów lat.

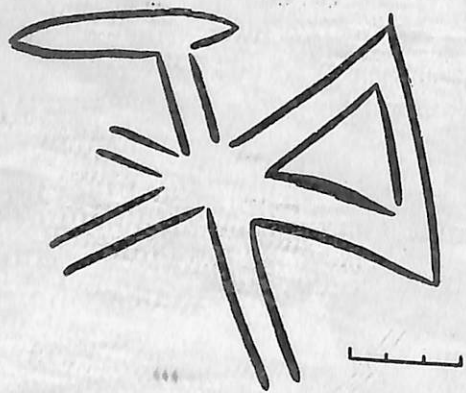

Грот «мамонта».
Grotto «Mammoth».
Grotta «mamuta».

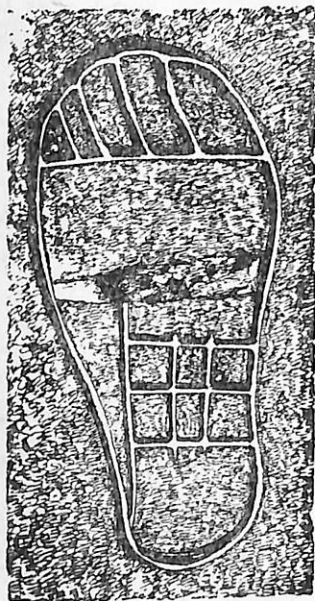
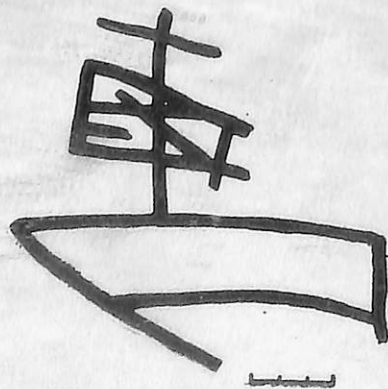
Грот № 9. Мамонт. Бики.
Grotto No. 9. Mammoth. Oxen.
Grotta № 9. Mamut. Byki.

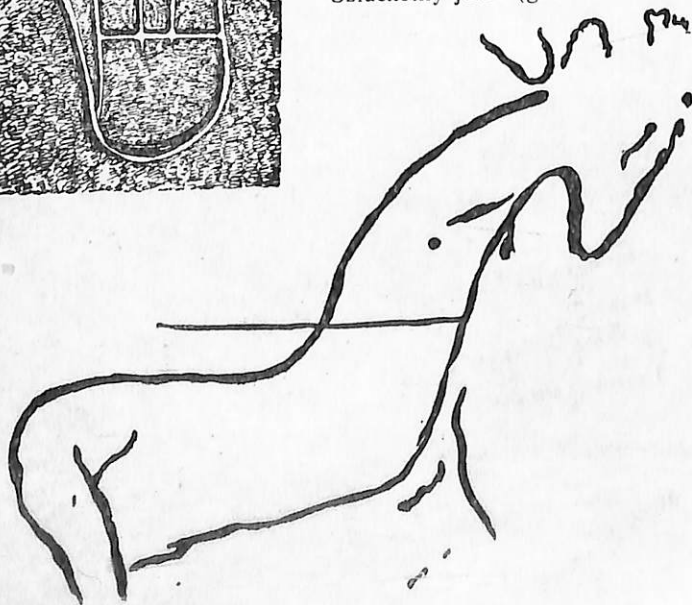
Монограма Ісуса Христа на плиті № 25.
 Monogramme Jesus Christ on Slab No. 25.
 Monogram Jezusa Chrystusa na płycie № 25.

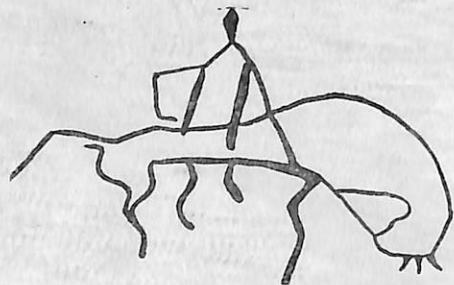
Судно з парусом (плита № 51а).
 A ship under sail (Slab No. 51 a).
 Statek z żaglem (płyta № 51a).

Стопа в сандалії.
 Feet in sandals.
 Stopa w sandalu.

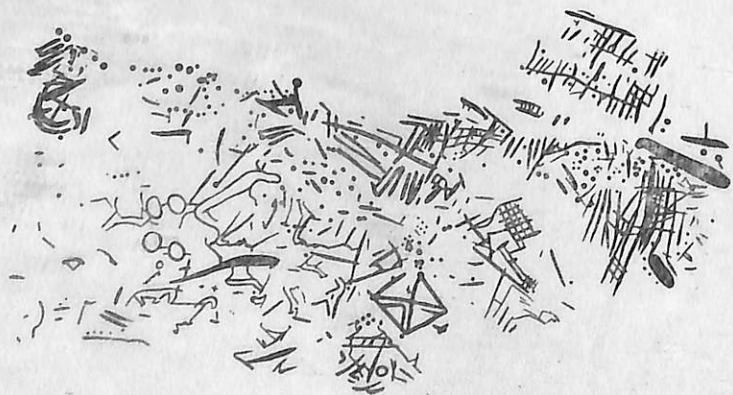
Благородний олень (грот «чаклуна»)
 A deer (Grotto «Sorcerer»)
 Szlachetny jelen (grota «czarodzieja»).

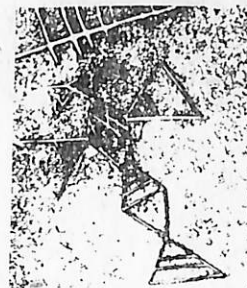

Вершник.
A horse- rider.
Jeździec.

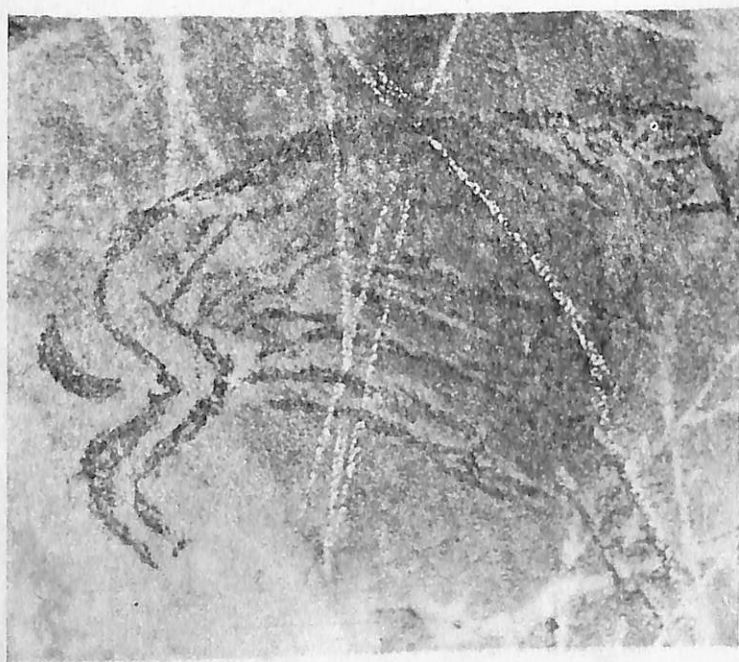
Зображення на плиті № 25.
Images on slab No. 25.
Wizerunki na płycie № 25.

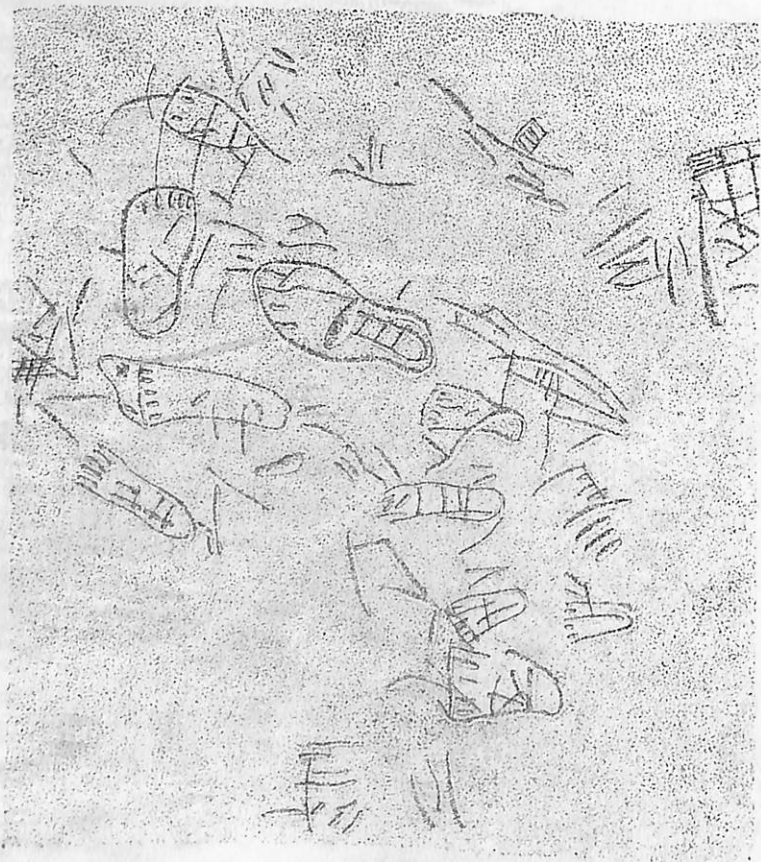
Стилізоване зображення крилатого
дракона.
A stylized image of a winged dragon.
Stylizowany wizerunek skrzydlatego smoka.

Тварина на карнизі грота «чаклуна».
Animals on the cornice of Grotto «Sorcerer».
Zwierzę na gzymsie groty «czarodziejka».

Сліди на плиті № 34б.
Traces on slab No. 34b.
Slady na plycie № 34b.

image, as V. N. Danilenko and O. N. Bader suppose, reconstructs a mammoth of more than 15 thousand years ago. The mighty animal had died out at that time, but its image remained alive in legends. That is why it was an object of worship of the primitive inhabitants of the southern steppe.

Let us now turn our attention to the ceiling where four horned oxen are imprinted. The animals' heads face different sides. It is not excluded that this may be an indication to the parts of the world known to man. There may be many surmises, but there is no final answer to it as yet. It can be said for sure that the grotto was dedicated to the cult of the ox in the early Neolithic epoch. You see, after being domesticated this animal brought people necessities: food, clothing, shelter.

A vertical slab is distinctly seen in the south-eastern corner of the «Mammoth» grotto. Its composition represents primitive magic. Man has produced the image of animals driven into a pen. Here we can see profound observation, a knowledge of the habits and anatomy make up of animals. The images refer to the VI millennium B. C.

The images of the hunting-fishing themes in the «dog» grotto are dated to the successive epoch, i. e. the development of Neolith. The images of fishing nets, boats, a dog with a raised tail and hunting scenes refer to this time. The ancient artist depicted the environment he lived in. It should be borne in mind, however, that there are a number of myths and legends expressed in the topics in the figures of Stone Tomb which are unknown to us.

A special place in the life of man was the domestication of the horse. Its image is on the so-called «horse» slabs where horses, chariots, the signs of the sun, enclosures, etc. can be seen. The horses are depicted on the sun, with their heads stretched out, with an unexpected foreshortened turn of the body. The artist was talented, a few lines depict the dynamic headlong movement of the animal.

In grottoes No. 25—27 the images of horses are freely scattered. Even the symbolic lines of the earth are not drawn on the slabs under them, and this testifies of worship to this fleet-footed animal. Ancient people associated the horse with cosmic imaginations. Later in this connection, the «Father of History» Herodotus informed that

the massahets (a nomad tribe that lived beyond the Volga) worshipped Helios, the sun-god and sacrificed horses to him: the swiftest animal to the swiftest of gods. The astral sense of this image is confirmed in the figure on slab No. 27 where a winged chariot is represented. These images refer to the Eneolithic epoch i. e. in the middle of the IV millennium B. C.

A group of slabs with the imprints of dozens of human feet (slabs No. No. 34a, 44a) are arranged to the east of «Horse» slab. True, there are feet in sandals on slab No. 28, which to some extent connect the above mentioned slabs. But here they are more numerous. On one of them there are up to 50 imprints. They have a great analogy with primitive art of the whole world. According to the imagination of primitive man, these are the footprints of a deity walking across the universe.

This belief is connected with the people's idea of spring field work, with the idea of the revival of nature by the aid of the sun deity. But there is an image and paw of an animal which resemble those of a bear. This may imply the antipode to the light deity (the sun) by personifying darkness, the world of the dead and grief.

The worship to human feet is known in another sense. Thus, the Scythians, as Herodotus has it, showed travellers the only relic worth mentioning: the imprint of Heracle's foot resembling a human footprint at the Tiras River... (Dniestr). And Heracle, in the imagination of the Scythians, was their forefather.

In the south-western part of the hill on slab No. 49 among the human footprints a double-edged axe is engraved which, symbolizing heaven, comes close to the horned human figure on slab No. 23 and is connected with astral imaginations of ancient people. These figures date to the II millennium B. C.

The images on slabs No. No. 36 and 37 are individual groups of figures. Here the figures of oxen are represented in the upper projection. The sun is probably depicted together with the oxen. This testifies to the cult of farming. In V. N. Danilenko's opinion the «big cross» over the whole composition symbolizes the «astral direction of motion». On the other half of slab No. 37 oxen are depicted drawing a drag or sleigh. To the left a big snake,

which symbolized to the ancient people the deity of the beyond, dominates the image, or maybe this is a peculiar symbol indicating the road to dawn-obscurity. These figures, as V. N. Gladišin proved, date to the Bronze epoch, i. e. the first half of the II millennium B. C.

As a matter of fact, the descriptions of the Stone Tomb complex of images which have existed for millenniums could stop here, when suddenly in dozens of cases we can observe traces of a crossing of the remarkable ancient figures. These are traces of works of religious fanatics close to our time. A peculiar extinguishing alleged magic power of the foregoing figures are probably connected with the struggle between heathen and early Christian religions in the North Near-Black Sea area. That is why the monogrammes of Christ, crosses, etc. are drawn in the caves and grottoes.

If you climb up the stone hill you can come across a well-polished surface on the moss-covered slabs. This is a buffer-stone. On these stones our ancestors polished their stone implements of labour. These buffer-stones date back to the Eneolithic period, i. e. the IV—III millennium B. C.

At the foot of the stone hill ancient masons created anthropomorphic steles (anthropoid sculptures) reproducing in them the images of gods and chieftains of tribes. One of them, the material of which Stone Tomb sandstone served, was found in 1974 in an Eneolithic burial ground near Melitopol, in the village of Konstantinovka. Stone Tomb attracted Normads even in later time. In grotto No. 25 and some other places there are images of a horse and a horseman referring to the Middle Ages.

Stone Tomb in the Near-Azov steppe played a significant part in the spiritual culture of the people in ancient times. M. Ya. Rudinsky wrote in connection with this, «...the petroglyphic complex of Stone Tomb in some part is one of the manifestations of that outlook which took shape within the boundaries of a wide cultural-historical zone, which extended through the Old World between India and the European coast of the Atlantic»¹.

¹ M. Ya. Rudinsky. Stone Tomb. K., 1961, page 140.

By decree of the Council of Ministers of the Ukr. S.S.R. of June 7, 1954 Stone Tomb is declared a reserve of the Ac. of Sc. of the Ukr. S.S.R. A branch of the Melitopol Museum of Regional Studies is situated next to the tomb on the slope of Krasnaya Gora (Red Mountain).

Numerous originals and copies of the figures from the caves and grottoes of Stone Tomb and also objects of material culture procured by archeological expeditions which tell us about the ancient history of our parts are represented in the exhibits of the museum.

The Museum is opened from 10 a. m. to 6 p. m.

Closed on Monday.

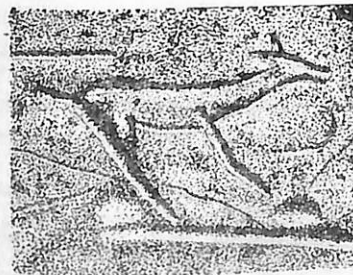
To reach the Museum take buses: «Melitopol — Mirny Settlement» till final stop; «Melitopol — Novofilippovka» till Selsoviet (Village Soviet).

NIEPRZEJRZANY PRYZAZOWSKI step... Tu, w pobliżu trasy Moskwa — Simferopol, o 18 kilometrów na południe od Melitopola, rozłożył się kamienny pagórek z nagromadzonych brył. Ludzie nazwali go Kamienną mogiłą.

Zrujnowane wiatrem przez miliony lat, obrosnięte zielonymi liszajami, te bryły, rozmaite za kształtem i fantastyczne za konturami, sprawiają wrażenie milczącej majestatyczności.

Niemало jest legend o tym cudzie przyrody. Oto jedna z nich.

Zawinił bohater Bogur przed allachem i allach ukarał bohatera: «zmusił wrywać rękami z bliskiego górskiego łańcucha kamienie i złożyć z nich nad brzegiem Mołocznej takiej wysokości górę, z której na wszystkie strony było by widać step. Bogur nosił i składał kamienie na wskazanym allachem miejscu; żeby prędzej wykonać pracę zaczął używać wybiegów: nieszczelnie układał kamienie. Gdy już większa część pracy była wykonana Bogur wciągając bryłę nieostrożnie potknął się i zawalił się w pozostawione przez jego szczeliny w kamieniach, uwięził tam i umarł wskutek wygłodzenia. Taka kara spotkała go za usiłowanie oszukać allacha. Po tym allach nakazał wiatru zasypać

piaskiem wszystkie szczeliny w kamieniach i przykryć ciało bohatera Bogura, kości którego po dziś dzień przyciśnięte kamieniem; miejsce to zaczęli nazywać Kamień-góra»*.

Kamienna mogiła to unikalny zabytek ze strony geologicznej i historycznej. Jego historia jest bardzo zwyczajna: jest to szczątek piaskowca sarmackiej warstwy okresu trzeciorzędowego, który w początkowym stanie przedstawiał sobą resztę mielizny morza.

W okresie topnienia lodowca, granica którego dosięgnęła rejonu współczesnego Dniepropietrowska, «wielka woda», gdy ściekała na południe, wymyła wielką kamienną wyspę, która wskutek pogłębienia koryta rzeki Mołocznej okazała się na powierzchni. Pod wpływem podmywania i wywietrzania pierwotna warstwa piaskowca rozluźniała się. Ułamki zsuwały się po piasku, stwarzając swoisty kamienisty pagórek, pieczary i groty.

Obecnie, wysokość Kamiennej mogiły dosięga 12 metrów, a na powierzchni blisko 3 hektarów wyznaczają się ponad 3 tysiące płyt.

Pierwsze wiadomości o Kamiennej mogile ukazały się w końcu XIX stulecia, gdy znakomity archeolog M. I. Wesełowski, który zrobił sensacyjne odkrycie scytyjskich starożytności, przypadkowo przebywał na Kamiennej mogile i opublikował w «Sprawozdaniach komisji archeologicznej» swoje wrażenia od rysunków ludzi pierwotnych, jakie zobaczył w pieczarach i grotach tego dziwnego wytworu przyrody.

Tylko podczas władzy radzieckiej zjawily się możliwości badania rysunków naskalnych w Przyazowskim stepie. Zaczynając od 1932 roku tu pracowali naukowe współpracownicy Melitopolskiego krajoznawczego muzeum, później — Azowo-Czarnomorska archeologiczna ekspedycja pod kierownictwem O. M. Badera; w różne lata prowadzili poszukiwania radzieccy archeolodzy W. W. Danilenko, M. I. Rudziński, W. M. Gładylin. Na sklepieniach pieczar i grotów było znaleziono wiele pięknych i głęboko realistycznych naskalnych wizerunków, jakie dają pojęcie o gospodarstwie pierwotnych mieszkańców Przyazowja, o ich duchownej kulturze i życiu.

* P. K. Dziakowicz. Historia Melitopola. Melitopol, 1898, s. 26—27.

Tu na pułapach przecinają się rysunki różnych historycznych epok: paleolitycznej (mezolit), neolitycznej, miedziobronzowej i nawet średniowiecza. Na tle liniowo-geometrycznych kompozycji namalowane domowe i dzikie zwierzęta, ludzie, odciski rąk i stóp. Te rysunki były naniesione na powierzchnię piaskowca nie farbami, jak, na przykład, we Francji i Afryce Południowej albo w Gekamskich górach na Kaukazie, a przecierane kawałkiem twardego kamienia.

Starożytni ludzie byli bezbronni przed żywiołami przyrody i nie mogli objaśnić licznych zjawisk przyrody: grom, deszcz, ogień, śmierć i dlatego nadzielali ich nadzwyczajnymi siłami. Pierwotny człowiek wierzył, że obrządek czarodziejów przed malunkami zwierząt przyczyniał się, na przykład, do szczęśliwego polowania.

Wielki kamienny pagórek wabił ludzi jako zjawisko niezwykłe i fantastyczne. Ludzie oczywiście myśleli: skąd w wypalonej słońcem pustyni to kamienne wzgórce? Oto dlaczego oni ubóstwiali ten pagórek i zrobili go kultowym miejscem. Właśnie tu, w pieczary i groty, przychodzili starożytni ludzie wykonywać przed polowaniem swoje obrzędy...

Ale pozwólcie, że przejdziemy się po pieczarach i grotach tego zabytku sztuki pierwotnej, po tym swoistym podziemnym «ermitażu» Północnego Przyazowja. Z północno-zachodniej strony Kamiennej mogiły znajduje się tak zwany grot «mamuta» (płyta №9). W środku dobrze widać, że sufit jest bardzo zakopcony od rytualnych ognisk starożytnych ludzi. W półmroku można zobaczyć wyryte na suficie figury zwierząt. Dawniej w centrum grotu było widać stylizowany wizerunek mamuta, który teraz jest przechowywany w instytucie archeologii AN URSR. Ten wizerunek zdaniem W. M. Danilenka i O. M. Badera odtważa mamuta, który miał przeszło 15 tysięcy lat. Wtedy już potężne zwierzęta byli wymarłe, ale ich obraz pozostał w legendach. Dlatego on był przedmiotem hołdu pierwotnych mieszkańców południowego stepu.

A teraz zwrócimy uwagę na sufit, gdzie są namalowane cztery rogate byki. Zwierzęta zwróciły głowy w różne strony. Możliwie, iż oni wskazują na już znane człowiekowi części świata. Domysłów jest wiele, ale ostatecznej decyzji dotąd nie ma. Można z pewnością powiedzieć że grotka była poświęcona kultu byka w neolitycznej epoce.

Przecież te zwierzęta po oswojeniu dawali ludziom jedzenie, odzież i temu podobne.

W południowo-wschodnim kącie groty «mamuta» widać pionową płytę. Jej kompozycja odtwiera pierwotną magię. Ludzie zmalowali rysunki zwierząt, zapędzonych do zagrody. Tu widzimy głęboką spostrzegawczość, wiedzę przyzwyczajęń i anatomicznej struktury zwierząt. Obraz tego grotu zdaniem archeologów należy do 6 tysiąclecia do nowej ery.

Myśliwsko-rybołówne obrazy w grocie «psa» datują się następną epoką to znaczy rozwinętego neolitu. Z tegoż okresu pochodzą i wizerunki rybołównej sieci, czółna, psa z podniesionym ogonem, sceny polowania. Pierwotny artysta zmalował środowisko, w którym mieszkał. Ale trzeba pamiętać, że obrazy Kamiennej mogiły przedstawiają tematy licznych nieznanymi dla nas mitów i legend.

Osobliwą uwagę pierwotni ludzie udzielali oswojeniu konia. Jego obraz znajdujemy na tak zwanych «końskich płytach»: tu widzimy koni, powozy, słońce, ogrodzenie i t. p. Konie namalowane w ruchu, z wyciągniętymi głowami, z obrotem ciała w niespodziewanym skrócie perspektywicznym. Malarz z utalentowaniem oddaje dynamiczny, szybki ruch zwierzęcia.

W grotach № 25-27 obrazy koni są swobodnie rozrzucone. Na płytach pod nimi nawet nie nakreślona symboliczna linia ziemi, co świadczy o religijnym holdzie koniu. Starożytni ludzie powiązywali konia z wyobrażeniami kosmicznymi. W związku z tym później starogrecki «ojciec historii» Herodot powiadał, że massagety (plemiona koczowników, którzy mieszkali za Wołgą) ubóstwiali Helia (boga słońca) i złożyli w ofierze mu koni: najbystrzejszemu z bogów — najszybsze zwierzę. Astralna treść tego obrazu potwierdza się także wizerunkiem na płycie № 27, gdzie jest oddany skrzydlaty powóz. Te wizerunki pochodzą z epoki neolitu, to znaczy środkiem IV tysiąclecia do nowej ery.

Na wschód od «końskich płyt» rozlokowana grupa płyt z wizerunkami dziesiątków ludzkich stóp (płyty 34-a, 44-a). Prawdę mówiąc stopa w sandału jest i na płycie № 28, która łączy grupę wymienionych płyt. Jednak jest tu ich znacznie więcej. Na jednej z płyt da się naliczyć 50 wizerunków. Mają one liczne analogii w pierwotnej

sztuce całego świata. Według wyobrażeń pierwotnego człowieka to są ślady bóstwa, które kroczy do wszechświata.

Te wierzenia są powiązane z ludzkimi wyobrażeniami o wiosenno-letnich robotach, z myślami o odrodzeniu przyrody przy pomocy słonecznego bóstwa. Ale są i wizerunki stóp niedźwiedzia; prawdopodobnie to postać ujemna, antypoda światłego słonecznego bóstwa.

Hold stopom człowieka jest i w innym rozumieniu. Na przykład, Scyty zdaniem Herodota pokazywali podróżnym jedną pamiątkę koło rzeki Tyrasa (Dniestr): odcisk stopy Heraklesa przypominający ślad końskiego kopyta. A Herakles w wyobrażeniu Scytów był ich praojcem.

W południowo-zachodniej części pagórka na płycie № 49 wśród wizerunków ludzkich stóp jest wyrytowany obosieczny topór, który symbolizując niebo, razem z postacią rogatego człowieka na płycie № 23 świadczy o astralnych wyobrażeniach starożytnych ludzi. Te wizerunki pochodzą z 2 tysiąclecia do nowej ery.

Osobną grupę rysunków stanowią wizerunki na płytach № 36 i 37. Tu obrazy byków są oddane w górnej projekcji. Razem z bykami zmalowano prawdopodobnie słońce. To świadczy o istnieniu kultu rolnego. «Wielki krzyż» w całej tej kompozycji zdaniem W. M. Daniłenka symbolizuje «astralny kierunek ruchu». Na drugiej połowie płyty № 37 namalowane są byki, ciągnące brzoń albo sanie. Z lewej strony widzimy obraz wielkiego węża, co symbolizował u starożytnych ludzi bóstwo z zaświata, a możliwie to jest oryginalny przewodni symbol do zorzy — mroku. Te rysunki pochodzą (zdaniem W. M. Gładylina) z epoki brązu, to znaczy pierwszej połowy 2 tysiąclecia do nowej ery.

Na tym właśnie można było by skończyć opisanie wizerunków Kamiennej mogiły, które istnieją już tysiąclecia. W dziesiątkach wypadków spostrzegamy ślady przecinania cudownych pierwotnych rysunków: to skutek pracy religijnych fanatyków już innych, bliższych do nas czasów. Zatarcie niby-to magicznej siły poprzednich rysunków, oczywiście, było powiązane z walką między pogańską i chrześcijańską religiami w Północnym Przyczarnomorz. Oto dlatego w pieczarach i grotach są namalowane monogramy Chrystusa, krzyży i temu podobne.

Można wspiąć się na kamienny pagórek i zobaczyć na omszałych płytach dobrze odszlifowane płaszczyzny. To są polisuary. Na tych kamieniach nasze przodki szlifowali kamienne narzędzia pracy. Polisuary są datowane eneolitem (środkiem 4—3 tysiąclecia do nowej ery).

Obok podnóża kamiennego wzgórza dawni snycerze stwarzali antropomorficzne stely (człekokształtne rzeźby), odtwarzając w nich obrazy bogów i wodzów plemion. Jedna stela, wyrobiona z piaskowca Kamiennej mogiły, była znaleziona w 1974 roku w eneolitycznym mogiłniku w pobliżu Melitopola we wsi Konstantynówka. Kamienna mogiła przywabiała koczowników i później. W grocie № 25 i w innych są wizerunki konia i jeźdźców z okresu średniowiecza.

Kamienna mogiła w przyazowskim stepie w starodawne czasy zajmowała wybitne miejsce w duchowej kulturze ludzi. M. I. Rudziński w związku z tym pisał: «...petroglificzny kompleks Kamiennej mogiły w jakiejś swojej części jest jednym z wyjawień tego światopoglądu, który tworzył się w granicach szerokiej kulturalno-historycznej strefy, jaka przeciągnęła się przez Stary Świat między Indią i europejskim wybrzeżem Atlantyku».*

Według zarządzenia Rady Ministrów URSS od 7 lipca 1954 roku Kamienną mogiłę było ogłoszono rezerwatem AN URSS. Na zboczu Czerwonej góry, obok mogiły, jest rozlokowana filia Melitopolskiego muzeum krajoznawczego.

W ekspozycji muzeum są liczne oryginalne rysunki i kopie z pieczar i grot Kamiennej mogiły, a także zdobyte przez ekspedycję archeologiczne przedmioty materialnej kultury, które opowiadają o starodawniej historii naszego kraju.

Muzeum jest czynne od 10 godziny rano do 18 godziny popołudniu.

Poniedziałek — dzień wolny od pracy.

Do muzeum można jechać autobusami: Melitopol — osiedle Mirnoje (do przystanku końcowego), a także Melitopol — Nowofilipowka (do przystanku Sielsowiet).

* M. I. Rudziński. Kamienna mogiła. Kijów, 1961, s. 140.

Борис Дмитриевич Михайлов
КАМЕННАЯ МОГИЛА

Издательство «Промінь»

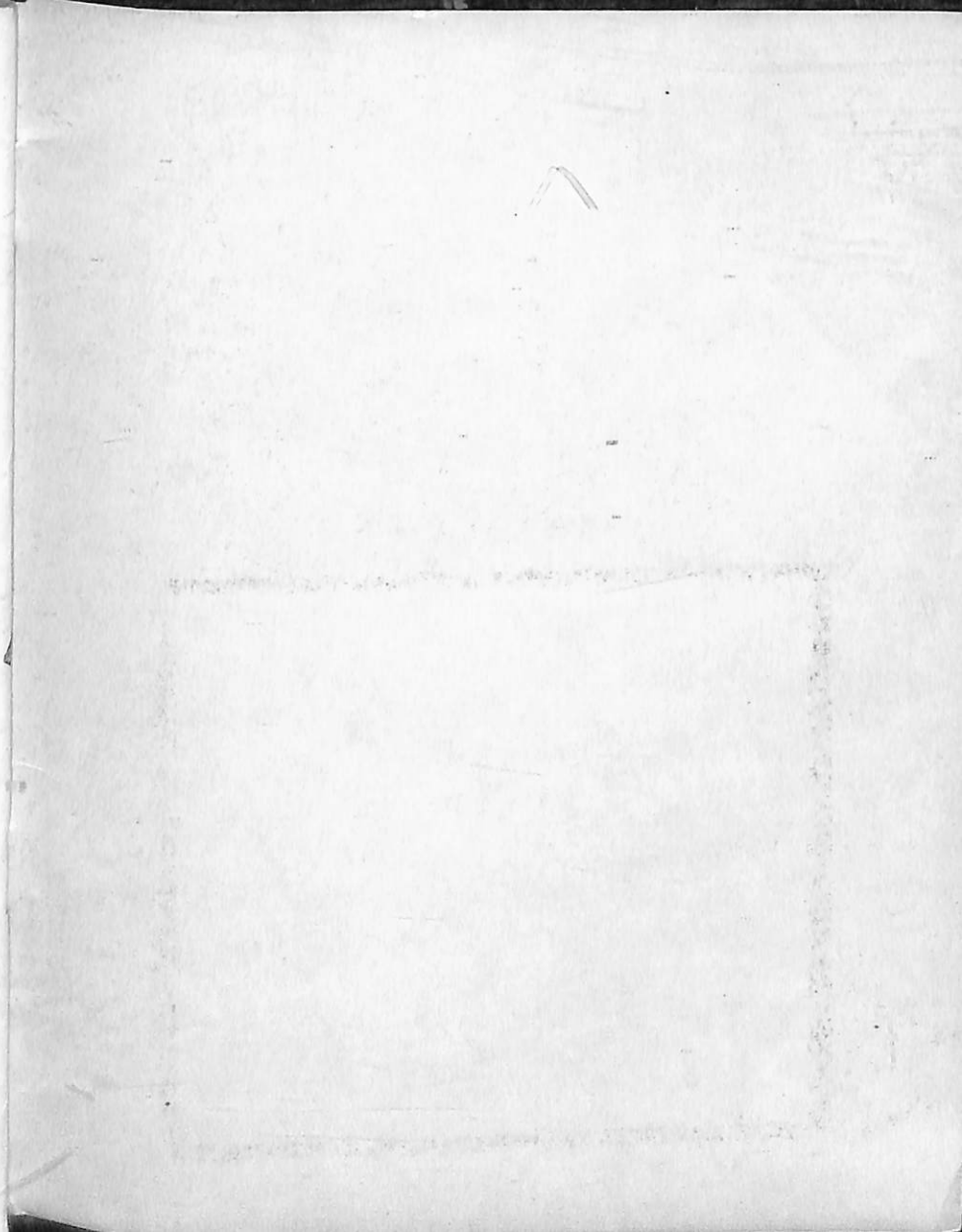
(На украинском, английском и польском языках)

Редактор В. В. Чернобилський
Художник В. П. Курпій
Художній редактор А. П. Дерев'яно
Технічний редактор В. С. Зріла
Коректори А. Ф. Мевщина, Н. О. Бичко
Перекладачі Г. Г. Рапопорт (англійська мова), Л. Ф. Миронюк, М. П. Ковальський (польська мова).

Здано на виробництво 14.VII 1975 р. Підписано до друку 18.II 1976 р. Формат видання 70×108^{1/32}. Друк. арк. 0,75(1,05)+ +0,25(0,35) вкл. Обл.-вид. арк. 0,995+0,28 вкл. БТ 10238. Папір № 1. Тираж 35000 прим. Ціна 6 коп.

Видавництво «Промінь»,
320000, Дніпропетровськ,
просп. К. Маркса, 60.

Зам. № 3545. Обласна книжкова друкарня Дніпропетровського обласного управління у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, 320070, Дніпропетровськ, вул. Серова, 7.

ЛІТЕРА

ОЛІ

ІЛІАРОРОЖІ

